

Kismarty-Lechner Jenő templomépítészete

A két világháború közötti katolikus templomépítészet útkeresései*

HAJÓS-BAKU Eszter

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 1111 Budapest, Műegyetem rkp. 3.
E-mail: bakueszter@gmail.com

EREDETI KÖZLEMÉNY

Beérkezett: 2022. december 8. • Elfogadva: 2023. január 24.

Online First megjelenése: 2023. március 21.

© 2023 A Szerző

ÖSSZEFOGLALÓ

Kismarty-Lechner Jenő templomtervezői pályája 1916-ban indul – s ha a templomátalakításokat is számba vesszük, akkor az 1950-es évekig hatalmas ívet ír le tevékenysége, mely sok esetben nem választható el oktatói pályájától és műemlékes munkáitól. Templomtervezői munkásságának tetemes része a két világháború közötti időszakra tehető, mely egyben a korszak stíluspluralizmusának kiváló reprezentánsa. Esetében igen széles spektrum rajzolódik ki a pártázatos reneszánsztól kezdve a neoklasszicizmuson át a magyaros és nemzeti tendenciák újraértelmezésén túl a modern templomépítészetig, melyben máig kiemelkedőt alkotott. Kismarty recepciójához hozzátartozik, hogy lényegében a legtöbb szakirodalom az építész gazdag alkotótevékenységére helyezve a hangsúlyt a változatos stílusokban tervezés mellett a magyar szecesszió továbbéléséért, a magyar nemzeti stíluskeresés egyik állomásaként értékeli, kiemelve, hogy az önálló építészeti formanyelv megteremtésének forrásait inspiratív módon a felvidéki / felső-magyarországi pártázatos reneszánszban és a magyar népi építészetben találta meg. Emellett a kutatás során összegyűjtött és a korszak templomépítészetének tükrében értékelt épületei és tervei azt mutatják, hogy Kismarty-Lechner Jenő a modern templomépítészet létrejöttében jelentős szerepet játszott. Jelen kutatás törekszik Kismarty-Lechner Jenő hatalmas templomépítészeti munkásságát folyamatában, a források tükrében bemutatni s a különféle gyűjteményekben megőrzött terveit egymás mellett vizsgálni.

KULCSSZAVAK

id. Kismarty-Lechner Jenő, templomépítészet, modern építészet, két világháború közötti építészet

* A kutatás az MMA MMKI Művészeti ösztöndíja keretén belül készült el.

Kismarty-Lechner Jenő¹ gazdag életművében az 1920-as években a pártázatos reneszánsz, a népi építészeti motívumok, a boglyakupola s ezek olykor gótizáló elemekkel gazdagított kombinációja olyan monumentális tervek eredményezett, mint a Néprajzi Múzeum 1923-as, elsődíjas pályaterve Wargha Lászlóval, a Nemzeti Pantheon vagy az Attila-emlékmű tervei már az 1930-as évek elejéről.² Lényegében Kismarty-Lechner Jenő munkásságának egy újabb fázisa – a megbízási elvárások determinálta neoklasszicista Rezső téri (ma: Magyarok Nagyasszonya) fogadalmi templom. Az 1920-as évek végétől megjelenő modern templomépítészeti törekvések hatása határozottan érzékelhető az 1930-as években s azt követően épült (vagy csak tervben fennmaradt) templomépületein. A vasbeton alkalmazása mellett a gótizáló elemeket – feltehetően főként német mintára megtartva – kihasználva a szerkezet adta lehetőségeket, előszeretettel alkalmazott csúcsíves vasbeton kereteket és ajtó-, ablaknyílásokat, melynek gyökerei a liturgikus mozgalomban megújulni látszó német katolikus templomépítészethez és az egyház diadalmas gótikus építészetihez vezetnek. Egy 1938-as interjújában az akkor 60 éves mester összegzi addigi munkásságát kezdve – a motívumok és a gyökerek terén – a rokon Lechner Ödöntől való tudatos elhatárolással és a vele való egyet nem értéssel. Ez vezette el őt a történelmi motívumok kereséséhez, a felvidéki pártázatos reneszánsz kutatásához és annak alkalmazásához a magyaros stílusban. A pasaréti és a regnumi templomtervén jól érzékelhető ez az irány. Ezt követően a József nádor korabeli stílus szülte a Rezső téri emléktemplomot. Majd megjegyzi, hogy életkora ellenére igyekszik a haladó és a legmodernebb felfogásokat összeegyeztetni a tradícióval, ami az 1930-as évektől készült templomtervein is végig követhető,³ s egyszerűsített párhuzamba állítható a Katolikus Egyház hivatalos álláspontjával is. Hogy Kismarty-Lechner Jenő magát templomtervező építésznek is tartotta, arra nemcsak számos egyházi megbízása utal, hanem az az 1945-ben megjelent füzet is, ami összegzi a katolikus templomépítés liturgiai követelményeit.⁴

A tervező legkorábbra datált templomterve 1916-ban készült Budapest Zuglói kerületébe, a mai Bosnyák térre. A templomépítő bizottság kérvényezte egy kistemplom építését. Ez az ideiglenes templom az úgynevezett „kis” templom, ami biztosan nem méreteivel vívta ki magának ezen elnevezést, csupán addig állott volna, amíg a pannonhalmi bencés rend fel nem építi „Szuglóban” (sic!) templomát, rendházát és gimnáziumát. Ezen épületek terveit Kismarty-Lechner Jenő készítette 1916-ban Wargha Lászlóval (1. ábra). A tervezéshez kapcsolódó skiccek is fennmaradtak a BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjteményében.⁵ Kismarty-Lechner Jenő terve monumentális középkupolás formáiban bizantizáló jegyeket magán viselő, neoromán

¹ Lechner Jenő 1878-ban született. Építésként Lechner Jenőként, majd doktori fokozata megszerzését követően dr. Lechner Jenőként, 1942-től pedig dr. Kismarty-Lechner Jenőként írta alá terveit, de a források között előfordul az id. előtag is, fiától (if.) való megkülönböztetésül. Templomépítészeti munkássága leginkább a BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjteményében őrződött meg, azonban sok terv ott is datálatlan vagy az adatolás pontosítására szorul. Az egyes épületek kutatásával ezeket a hiányosságokat is szeretném pótolni, valamint a BME Építészettörténeti Rajztárában gyűjteményében őrzött rajzokat azonosítani és összekapcsolni a különféle gyűjtemények egyes tervcsoportjait. Rengeteg terv, rajz, skicc maradt fenn a mester termékeny alkotói periódusából, de e publikáció keretén belül csupán néhány rajz közlésére tudunk szorítkozni.

² Kismarty-Lechner Jenő életművéről 1990–1991-ben rendeztek kiállítást, ennek megjelent katalógusa máig is forrásértékű. Hadik–Pusztai–Ritoók 1991.

³ Interjú 1938. 6.

⁴ Kismarty-Lechner 1945.

⁵ BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény, Kismarty-Lechner Jenő hagyaték 66.13.1-2-3 (a továbbiakban Kiscelli). A rendház, gimnázium és internátus tervei a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszékének Építészettörténeti Rajztárában (továbbiakban: Rajztár) találhatóak: no. 100200.

épületkomplexum, a templom mellett hasáb alakú, az épülethez aszimmetrikusan kapcsolódó harangtoronnyal. A bencések építkezései és Kismarty-Lechner Jenő tervei végül nem valósultak meg, ellenben felépült az ideiglenes templomot követően, egy 1940-ben kiírt tervpályázat után – melyen többek között Kismarty-Lechner Jenő is indult – Rimanóczy Gyula tervezésében a Pádai Szent Antal-templom (épült 1941–1946 között). Az 1916-os terv kifejezett érdekessége, hogy szinte egy az egyben átveszi egy két évvel korábbi templomnak a tervét, melyet Lechner Ödön készített az 1914-es tisztviselőtelepi Ferenc József jubileumi emléktemplom tervpályázatára (2. ábra).⁶ Az egyedüli szembetűnő különbség, hogy míg az idős mester két homlokzati tornyos megoldást alkalmazott, Kismarty-Lechner Jenő már csak egy aszimmetrikusan elhelyezett toronnyal operált.⁷

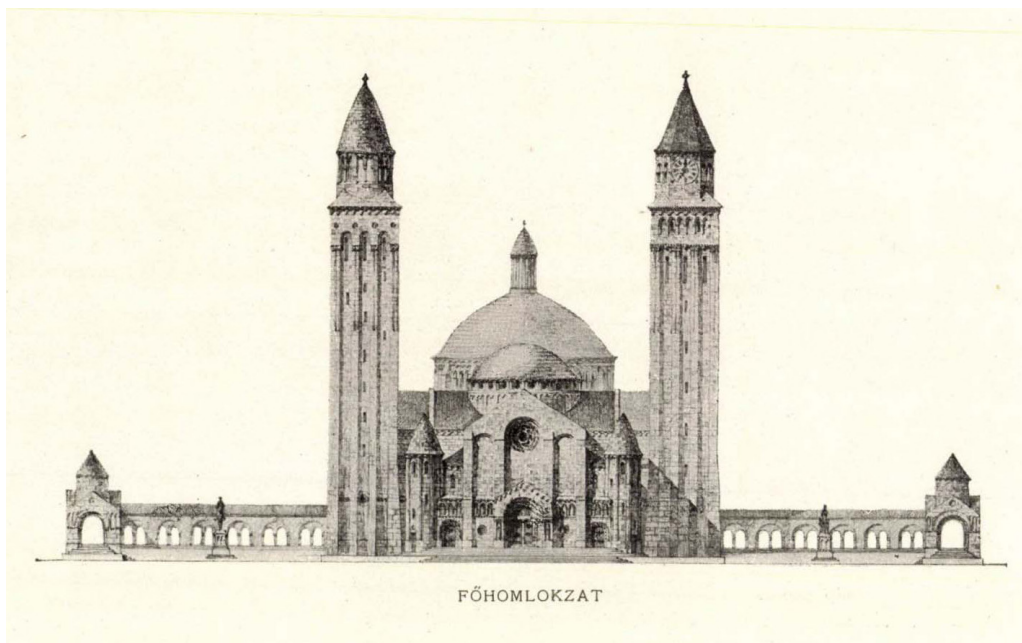
1. ábra. Kismarty-Lechner Jenő, Warga László: A bencések zuglói temploma, 1916
(Forrás: BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény no. 66.13.2.)

© Budapesti Történeti Múzeum. A képre a CC BY 4.0 License feltételei nem alkalmazhatók.)

⁶ Művészet 1914.

⁷ A terv átdolgozását Bárczy István, Budapest főpolgármestere megbízásából készítette el Kismarty-Lechner Jenő és Warga László. Fabó 2021, 68. Az eredeti forrás: BTM KM Egy ltsz. 66.10.05.

2. ábra. Lechner Ödön pályaterve a Ferenc József jubileumi templomhoz (Rezső tér) 1914
(Forrás: Művészet 1914)

Korai, feltételezhetően diákkori skiccei, rajzai még szecessziós jellegzetességeket mutatnak, majd a Kismartyra oly jellemző pártázatos reneszánsz motívumok megjelenését a Regnum Marianum templom tervpályázatára⁸ és a pasaréti ferences templom pályázatára készített tervei reprezentálják.

1924 nyarán írtak ki tervpályázatot a Regnum Marianum közösség építendő templomára a Városligetben (3. ábra). A tervpályázatra meghívott építészek: dr. Fábíán Gáspár, Foerk Ernő, Petrovác Gyula, Hikisch Rezső, dr. Hüttl Dezső, dr. Kotsis Iván, Kauser József, dr. Lechner Jenő, Rottmann Elemér, Schoditsch Lajos és Ullerich Miklós voltak. A bíráló bizottság tagjai között ott találjuk Szőnyi Ottót, a Műemlékek Országos Bizottságának előadóját, a később megalakuló Központi Egyházművészeti Hivatal elnökét, Shvoy Lajos regnumi plébánost, a Székesfehérvári Egyházmegye későbbi püspökét, Prohászka-tanítványt és Orczy Gyula székesfővárosi tanácsost.⁹ Kismarty pártázatos megoldásait a korabeli építészeti sajtó modern orgánuma a *Tér és Forma* hasábjain Komor János találóan így jellemezte: „[...] a Regnum Marianum pályázatra

⁸ Komor 1928. 17–18; Prakfalvi 1990; Prakfalvi 1998. 18; Kotsis terveit lásd itt: <https://patriotak.hu/tervrajz-regnum/> (Utolsó megtekintés: 2022. 11. 30.) – Kiscelli: Regnum no. 66.20.1-12, Pasarét 66.19.1-3, továbbá kapcsolódó skiccek azonosíthatók a Rajztárban, melyek feltételezhetően ehhez a tervcsoporthoz tartoznak: Rajztár no. 101642, 101648 szintén ehhez a korszakhoz köthető, ahogyan a no.101654, 101655, 101656 és 101657 is.

⁹ Az *Építő Ipar – Építő Művészet* több számban is leközölte a templom tervpályázatával, majd megépítésével kapcsolatos híreit: *Építő Ipar – Építő Művészet* 1924. június 15.; 1925. február 15.; 1925. január 15.; 1926. július 15.

3. ábra. Kismarty-Lechner Jenő: Regnum Marianum templom pályaterve, 1924
(Forrás: BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény no. 66.20.08.)

© Budapesti Történeti Múzeum. A képre a CC BY 4.0 License feltételei nem alkalmazhatók.)

készült kompozíció reprezentálja azokat az egyéni és érdekes, északmagyarországi tradícióban gyökerező törekvéseket, melyeket ennél a művésznél megfigyelhetünk. Ő megkísérli a templomeszme elválhatatlan gotikáját a magyar pártázattal összeházasítani.¹⁰ Számos skicc maradt fenn, melyek a regnumi pályázathoz kapcsolhatók. Bár az Építészettörténeti Rajztárban fennmaradt, 1925-re datálható kelenföldi kápolna tervénél¹¹ a pártázatos stílusa nem reprezentálódik, a következő templomtervei a pasaréti ferencesek számára ismét a regnumi tervek gyökereihez kapcsolódnak.

¹⁰ Komor 1928. 9.

¹¹ Rajztár no. 101667.

4. ábra. Kismarty-Lechner Jenő: Szent Ferenc jubileumi templom (pasaréti ferences) terve, 1926
(Forrás: BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény no. 66.19.2.)

© Budapesti Történeti Múzeum. A képre a CC BY 4.0 License feltételei nem alkalmazhatók.)

1925-ben P. Schrotty Pál, P. Tamás Alajos tartományfőnök bátorításával megindította a ferencesek pasaréti letelepedését. Kezdetben a mai Szilfa utca és Pasaértyi út találkozásánál vásároltak egy villaépületet nagy méretű telekkel. Bár a Kiscelli Múzeumban őrzött terven 1924-es ragasztott dátum szerepel, a rend pasaréti működéséhez és a Szilfa utcai telek vásárlásához kapcsolható minden valószínűség szerint Kismarty-Lechner Jenő Szent Ferenc jubileumi temploma és a rendi üdülőlház terve, melyet H. Vladár Ágnes 1926-ra datál a ferences rendi dokumentumok alapján (4. ábra).¹² A templom titulusa és az építkezés apropója a Szent Ferenc halálának 700. évfordulója okán hirdetett jubileumi emlékévként volt 1926-ban. A templom pártázatos reneszánsz stílusban tervezett háromhajós, keresztházás elrendezést mutat a sekrestyéhez nyaktaggal kapcsolódó rendi üdülőlház terveivel egy kompozíciót alkotva.¹³

¹² Harsányi-Vladár 2009.

¹³ A Rajztár gyűjteménye őriz egy kis méretű skiccet két homlokzat- és egy tömegvázlatot, ami a pasaréti építkezésekhez kapcsolható: no. 101650.

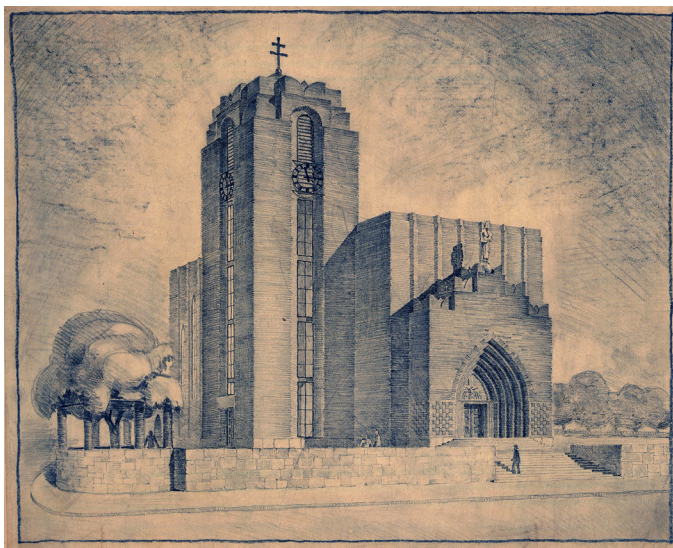
5. ábra. Kismarty-Lechner Jenő: Rezső téri templom (a szerző felvétele)

Kismarty első megépült monumentális temploma a pártázatos stílust elhagyva a „József nádor korabeli stílus”-ban tervezett tiszviselőtelepi Magyarok Nagyasszonya Templom, vagy más néven I. Ferenc József-émléktemplom, melyre az első tervpályázatot 1913-ban írták ki. A már említett pályázaton román stílusban kellett tervezni, s a 38 beérkezett pályázatból hivatkozva a fentebbi zuglói templom bemutatására, Lechner Ödöné került ki győztesen. Pályáztak még: Árkay Aladár, Medgyaszay István, Györgyi Dénes, Foerk Ernő, Kotsis Iván, Hofhauser Antal, Kauser József. A háború miatt nem valósulhatott meg a terv. 1927-ben újra pályázatot írtak ki, melyet id. Kismarty-Lechner Jenő nyert meg klasszicizáló tervével, Árkay Aladár és Medgyaszay István előtt. Mind az első, mind pedig a második tervpályázat eredményéről hírt adott a korabeli sajtó, s néhány benyújtott tervet is közöltek. Nemrégiben került elő azonban a Medgyaszay-émlékház gyűjteményéből Medgyaszay István eddig ismeretlen pályaművének vázlata, ami egy vasbeton kupolás, klasszicizáló épületet mutat.¹⁴ Az id. Kismarty-Lechner Jenő tervei szerint megépülő templom építése 1929–1931 között tartott (5. ábra). A templomot Ferenc József-émléktemplomként szentelték fel, a későbbiek során azonban ez a név lassanként elkopott, s csak Rezső téri vagy tiszviselőtelepi templomként emlegetik. A megvalósult templom centrális kialakítású, a görög kereszt alaprajzú klasszicizáló épületet központi hatalmas vasbeton, lanterna nélküli tamburos csigelyes félgömbkupola zárja, míg a négy sarkon további kupolák találhatók. Oszlopos előcsarnoka szintén klasszicizáló. A két világháború közötti katolikus templomépítéssel szinte egyedülálló neoklasszicista példája, azonban itt a megrendelői elvárások és az eszter-

¹⁴ Medgyaszay templomépítészeti tevékenységéről lásd: Baku–Vető 2009.

gomi bazilikára utaló egyértelmű hivatkozások monumentális, centrális-kupolás épületet eredményeztek. Klasszicizálásra természetesen bőven találunk példát, azonban ilyen stíluszta templom nem épült ebben az időszakban.¹⁵

A BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjteményében fennmaradt a meg nem valósult, budapesti Németvölgyi úti templom két tervvariánsa 1931-ből (6. ábra).¹⁶ Az első terv pártázatos stílusban készült, elrendezésében és kubusában is a pasaréti terv egyértelmű párja. A templombelső egy kilencosztagú térből indul ki, azt hosszabbítja meg a bejárat szakasz irányába. A második terv elrendezésében, kubusában az első párja, azonban itt már egy latinkereszt alaprajzot látunk, a homlokzat dekorativitását pedig a redukált pártázatok finom megjelenése adja. Az épület tömörszerű, erődszerű kialakítást mutat, s kiemelendő a nyeregvető helyett a lapostető alkalmazása. A sekrestye ajtajának gótikus csúcsíves nyílása már előfutára e motívum hosszú életű alkalmazásának Kismarty életművében. Feltételezhetően e terv lehetett kiállítva a Nemzeti Kiállításon 1933-ban, ahol a magyar építészet múlttal való kapcsolódását nagyon ígéretesnek találták. Ez egyfajta modern pártázat, ami a modern templomépítészet népszerűsítő Somogyi Antal számára előremutató volt a korban. E kiállításon szerepelt egyébként a Haller utcai templom Fábián Gáspár által készített terve is. Ezek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a kiállításon nem a modern egyházművészet képviseltette magát. A tárlatot bemutató Somogyi Antal Fábián terve esetében egyenesen annak elmaradottságát emeli ki.¹⁷

6. ábra. Kismarty-Lechner Jenő: Németvölgyi úti templom terve, 1931
(Forrás: BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény no. 66.15.17.)

© Budapesti Történeti Múzeum. A képre a CC BY 4.0 License feltételei nem alkalmazhatók.)

¹⁵ Hajós–Baku 2018b. melléklet 136–143. A templom hatalmas tervdokumentációja több felé szakadva két nagy rajzállományban a Kiscelli Múzeumban és a BME Építészettörténeti Rajztárában található. Rajztár no. 100239–100294, valamint no. 101423–101488 részletrajzok, bútortervek.

¹⁶ Kiscelli 66.15.1–19.

¹⁷ Somogyi 1933. 1967.

7. ábra. Kismarty-Lechner Jenő,
Hermina úti templom terve

(Forrás: BTM Kiscelli Múzeum Építészeti
Gyűjtemény no. 66.12.47. © Budapesti Történeti
Múzeum. A képre a CC BY 4.0 License feltételei
nem alkalmazhatók.)

8. ábra. A templom épülete ma (a szerző felvétele)

Néhány év kihagyás után, amikor exponenciálisan növekedett a modern és korszerű templom-építészetről és egyházművészetről szóló diskurzus írásos dokumentumainak száma, a társadalmi elvárások s az egyházban lassan végbemenő folyamatok lényegében kiérlelték az első megépült modern templomokat az országban,¹⁸ Kismarty-Lechner Jenő egy újabb templom és rendház tervezésére kapott megbízást a Hermina úton a Ferences Mária Misszionárius Nővérek számára. Az 1924–1926 között megépült anyaház védőszentje az a Szent Hermina lett, aki a rend azon hét tagjának előljárója volt, akik Kínában az 1899–1901 közötti, ún. bokszerlázadásban vértanúhalált haltak. Az 1920-as évek közepén épült meg árvaházuk és rendházuk is az épület szomszédságában, melynek épülete ma a Vakok Intézetének ad otthont. Az első terveken pártázatos kiképzésű épület látható, ám az 1927-es archív fényképen egy jóval egyszerűbb, a történeti építészet formajegyeit magán viselő épületegyüttest látunk, de a korábbi pártázatos díszítéseknek már nyomuk sincs.¹⁹ A templom és a rendház Kismarty-Lechner Jenő alkotása. Egy eredeti terven még a rendház építkezését megelőzően egy háromhajós, a mellékhajókat keskeny közlekedőkké redukáló templom tervei voltak láthatóak, melyek később elhagyva a korridor jellegű csupán pillérekre redukálódtak.²⁰ 1936 előtti a Kiscelli Múzeum terve, melyen egy neoromán formajegyekkel operáló, de már a modern felé haladó, egyszerűbb homlokzatot látunk.²¹ Ez leginkább a nemzeti stíluskeresés hosszú történetébe illeszthető formakísérlet Kismarty részéről, aki elhagyva a pártázatos reneszánszt, ismét egy történeti stílushoz nyúl vissza, de azt megkísérli korszerű módon megújítani (7–8. ábra).

¹⁸ A témáról lásd bővebben Hajós–Baku 2018a.

¹⁹ Tabló a templomban, rajta a rendház terve.

²⁰ Ferkai 2001. 444.

²¹ Kiscelli 66.12.1-107.

Ezt követi az 1936-ra datálható tervsorozat, ami már a ma ismert templom jellegzetességeit mutatja. Jól érzékelhető, hogy a templom modern stílusa a romanikához való visszanyúlása ellenére is korszerű.²² A Központi Egyházművészeti Hivatal az 1934-35-ös működési évében bírálta a Lechner Jenő által készített terveket, mely alapján a tervező azokat több alkalommal átdolgozta.²³ A végeredmény egy, az Egyház számára is elfogadható modern, neoromán elemekkel operáló korszerű alkotás lett. 1936-ban készültek a templom végleges tervei. 1936-ban Serédi Jusztinián hercegprímás szentelte fel a templomot, melynek freskóit Kontuly Béla készítette. Több korábbi tervvariáns – melyeken a templom és a rendház egybeépült – ellenére a végleges tervek egy szabadon álló templomot látnak, melynek főhomlokzata a Hermina útra néz. A templom egyhajós, félköríves szentélyzáródású, aszimmetrikusan elhelyezett hasáb alakú templomtoronnyal, lépcsősen visszaugrasztott, gúla alakú toronysisakkal, mely az osztópárkányig vakolt, onnan kőburkolattal díszített. A bejárat felett orgona és kóruskarzat került elhelyezésre. A templom szerkezete téglá, vasbeton vázzal, pillérekkel, födémekkel. A templomhajó két lapos, téglakupolával fedett szakaszát kétoldalt kettős pillérekre támaszkodó árkádívek bővítik.²⁴ A szentély mögötti területeken U alakban sekrestye és oratórium épült. A templom oromzatos főhomlokzatán kőkeretezésű kapu található három angyalszoborral, felettük négy keskeny, íves záródású ablakkal, melyek majd a templombelsőben is megismétlődnek. A toronnyal ellentétes oldalon kapott helyett a hengeres lépcsőház. A Kismarty által tervezett épület azóta jelentős hozzáépítéseket kapott, melyek feltárulás szempontjából kevésbé szerencsés helyzetbe juttatták a templomot.

A Hermina úti templommal elindult tendencia, vagyis Kismarty-Lechner Jenő templomépítészetének modern korszaka két kiemelkedő alkotással folytatódott, a remetekertvárosi és az albertfalvai templommal.²⁵ Az akkori Budapest határán, a modern templomépítészet első kiemelkedő példáinak teret adó budai oldal szélén épült Kismarty egyik legkiforrottabb modern temploma. A templomépítés ötlete a Szociális Testvérek Társaságának alapítójától, Slachta Margittól származik, aki nem messze költözött, s alapított kápolnát. Slachta Margit hívta Remetekertvárosba az építető Bozsik Pált, aki korábban Gyöngyösön szolgált.²⁶ Bozsik atya ötlete, hogy a tervezett kriptahelyek eladásából befolyt összegből építsék fel a templomot, a korszakban több templomépítkezés számára mintává vált, s feltehetően korábbi szombathelyi működése kapcsán az ott épült Szent Kvirin-templom hasonló fenntartását adaptálta.²⁷ A templom első vázlatterve 1936 augusztusában készült,²⁸ s már mutatja a megvalósult épület és egyúttal a német, olasz korabeli modern és novecentós templomépítészet hatásait. Rudolf Schwarz és Dominikus Böhm sem volt ismeretlen az építés számára, amit a térfelfogás és a szerkezetek mellett a fény kiemelt szerepe is mutat. A remetekertvárosi templom egyik legkonkrétabb előképe Adolf Muesmann²⁹ rosenheimi temploma volt, melynek toronyadaptációját több Kismarty-terven később is megtaláljuk. A vasbeton templom belső tere korridorszerű mellékhajókkal tagolt, s ezt az osztást már a nagyszabású homlokzat tagoltsága is tükrözi (9–10. ábra). A főhajót a mellékhajó-

²² BME Építészettörténeti Rajztár no.101682.

²³ A templomot Hável Lipót, a rendházat Szuchy Lajos (1924–1926) kivitelezte.

²⁴ Ferkai 2001. 444.

²⁵ Kiscelli: Albertfalva 66.26-1-119.

²⁶ Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (a továbbiakban: SzfvPL) Canonica Visitatio Remetekertváros 1955.

²⁷ Mózessy 2018. 227.

²⁸ Völgyesi 2015. 61.

²⁹ Völgyesi 2015. 47.

9–10. ábra. A remetékertvárosi templom (a szerző felvételei)

tól nyers, durva vasbeton pillérek választják el, melyeken jól látszik a fazsалу dekoratív lenyomata is. Kismarty-Lechner Jenő az átdolgozott terveket 1937 áprilisában mutatta be a képviselőtestületnek.³⁰ Az egyházmegyei egyházművészeti bizottság nevében Kiss Dezső okleveles építész mérnök véleményezte a terveket, s ez alapján adta meg Shvoy Lajos püspök az engedélyt a templom megépítésére.³¹ Kiss Dezső elismerő véleménnyel nyilatkozott a templomról, melyet a püspöki helynök (Scheirich Antal) is maradéktalanul elfogadott: „Rendkívül szép belső térmegoldás, a külső architectura is nagyvonalú, komoly és hatásos. [...] A toronytest erős, a sisak pedig hirtelen elfogyó. A homlokzat kiképzés egyéb részletei kissé karcsúbb toronymegoldást kívánnak. Alaprajzi megoldás kifogástalan.”³² A tervező ezután még a kriptatervet is átdolgozta, s a terveket 1937. június 14-én újra ismertette a képviselőtestülettel. A torony végleges kialakítása még több körben módosításra és bíráltra került, mire a végleges megoldás mindenki számára elfogadhatóvá vált, s az 1937. július 11-i ülésen elfogadták azt a javaslatot, hogy bízzák meg a tervezőt a templom megtervezésével, statikai számításainak elkészítésével és az építkezés művezetésével.³³ 1937-ben megkezdődött az építkezés, ami gyors ütemben haladt, azonban a nyersanyaghiány és a háború, szélkár stb. miatt elhúzódott 1942-ig. Ebben az évben szentelte fel Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök a templomot, ami akkor még a székesfehérvári egyházmegyéhez tartozott.³⁴ Belső szerkezete első pillantásra a gótikát és az ősegyházat megidéző, valójában azonban egy rendkívül modern és átgondolt vasbeton rendszer, ahol a penge pillérek, melyekben a kriptát szellőztető csövek futnak, és a neo-biplex idomtestes födém együtt egy keretet alkotnak.³⁵ A templom igazi összművészeti alkotás volt saját korában, hiszen olyan képzőművészek alkotásai valósultak meg itt, mint Molnár C. Pál, Ohmann Béla, Árkayné Sztelhó Lili és Ungváry Sándor. Az üvegablakok nagy részének kivitelezését Palka József végezte, míg két üvegablak Johann Hugó nevéhez köthető, aki 1921-ben itáliai körutazást tett Molnár Farkassal és Stefán Henrikkal. A templom a saját korában is nagy érdeklődésre tartott számot, és az egyházon belül is elismeréssel, csodálattal beszéltek róla, amit mi sem bizonyít jobban, mint Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök visszaemlékezése, melyben a templomépítést a tervező keresztnévének elírásával ugyan, de így jellemezte: „A másik két egyházközség aludt, s ezalatt Bozsik Pál Lechner Ödön [sic!] professzorral épített egy olyan szép modern templomot és altemplomot, hogy mindenkinek elláta a szeme-szája. S kapott ajándékba ebbe a gyönyörű templomba egy orgonát 60.000.- pengőért. Ezt csak ő tudta megtenni. Lechner professzor valóban remekelt. Szegény Bozsik Pált perbe fogták Grösz érsek úrral és a börtönben meghalt. Másfél év múlva derült ki, amikor tanúnak megidézték.”³⁶

Remetékertvároshoz kapcsolódik a Kiscelli Múzeumban a Szociális Testvérek Társaságának temploma (11. ábra) és a Szentlélek-templom (12. ábra) néven őrzött tervanyag.³⁷ Feltételezhető, hogy e két tervanyag létrejötte valamelyest összekapcsolódik. A kapcsolatot pedig az a Slachta Margit adja, aki a Szociális Testvérek Társaságának alapítója volt, Pesthidegkúton élt és ott szer-

³⁰ SzfvPL IX. 8. No. 4529. 1937. május 24. Feltehetően ezt a tervet közli Völgyesi 2015. 62.

³¹ SzfvPL IX. 8. No. 4529. 1937. június 8.

³² SzfvPL IX. 8. No. 4529. 1937. június 8.

³³ SzfvPL IX. 8. No. 4529. 1937. július 11. 2224. sz. irat.

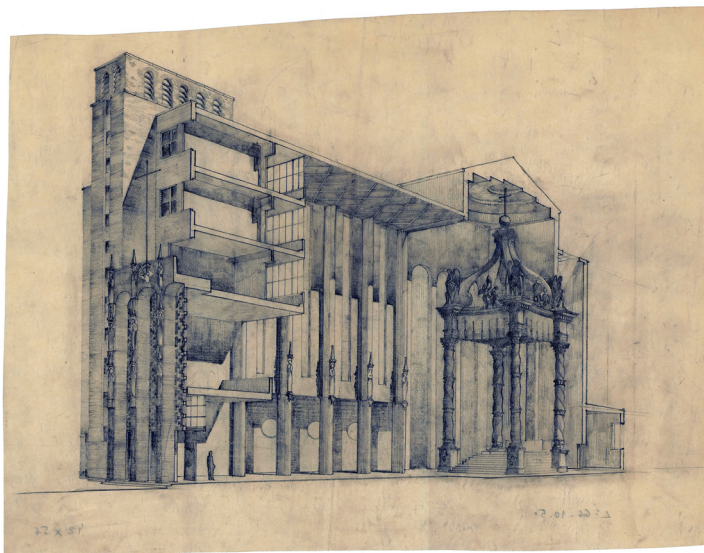
³⁴ SzfvPL Ph 70.

³⁵ Völgyesi 2015.

³⁶ Shvoy 2002. 44.

³⁷ Kiscelli: Szociális Testvérek Társasága temploma 66.10.1-5; Szentlélek templom 66.11.1-36. A homlokzati architektúra keresését dokumentáló skicc a Rajztárban található: no. 101683.

11. ábra. Kismarty-Lechner Jenő: Axonometria a Szociális Testvérek Társaság számára épült templomhoz, az Eucharisztikus Kongresszus főoltárával kiegészítve
(Forrás: BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény no. 66.10.5.)

© Budapesti Történeti Múzeum. A képre a CC BY 4.0 License feltételei nem alkalmazhatók.)

12. ábra. Kismarty-Lechner Jenő: Szentlélek-templom távlati képe
(Forrás: BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény no. 66.11.8.)

© Budapesti Történeti Múzeum. A képre a CC BY 4.0 License feltételei nem alkalmazhatók.)

vezett kápolnát, ahogyan arra Remetékertvárosnál már hivatkoztunk. 1938-ban a Kettős Szentév legnagyobb rendezvénytere, a Hősök tere adott otthont az események leglátványosabb efemer épületének, a Kismarty-Lechner Jenő és ifj. Lechner Jenő (apa és fia) által tervezett monumentális oltárnak, ami a római Szent Péter-bazilika csavart oszlopos baldachinját idézte meg. Az Eucharisztikus Világkongresszus főoltára véglegesítésére több koncepció volt, az egyes pannók pedig templomokba kerültek,³⁸ míg a baldachinos főoltárt Slachta Margit, a Szentlélek Szövetség elnöke kapta meg az épülő Szentlélek-templom számára.³⁹ Az iratanyagban két eltérő cím alatt szerepel az említett Szociális Testvérek Társaságának temploma és a Szentlélek-templom, két markánsan eltérő épület koncepcióterveivel. E kettő azonban összekapcsolható egy narratívává, ha megnézzük a Szociális Testvérek részére tervezett templom axonometrikus metszetébe berajzolt hatalmas baldachinos oltárt, ami egyértelműen a kongresszusi főoltárt mutatja, melyre a források utaltak. A hosszhasas, redukált mellékhajókkal geometrikusan szerkesztett templomhajó keresztházzal bővített, centrális térrészebe megjelenített barokkos oltár alapvetően egy modern templomba szervesül, melynek főhomlokzata – egy westwerk jellegű modern kubusokból felépülő homlokzat – egészen újszerű volt ekkor Magyarországon. Ezzel szemben a Múzeum „Szentlélek templom” elnevezésű tervcsoportja egy monumentális emléktemplom képét nyújtja centrális, kör alaprajzával és hatalmas központi kupolájával, két oldalsó, a középtértől elhúzott, de a körívre szerkesztett campanilével. A baldachinos oltár azonban ezekben a rajzokban nem szerepel sehol. Míg a Szentlélek-templom vázlatterveit Kismarty feliratozta, de nem datálta, addig az oltárt ábrázoló másik tervcsoport jelöletlen, azonban szignó és dátum szerepel rajtuk, így bizonyos, hogy 1938-ban készültek. A korabeli sajtócikkek alapján, melyek a Szentlélek-templom felépítését a Gellért-hegyre pozícionálják számunkra, jogunk van feltételezni, hogy a jelölt, azonban nem keltezett tervek készítése ideje is 1938. Még egy érdekesség kapcsolódik a meg nem valósult Szentlélek-templom terveihez, méghozzá az az anekdota, hogy az épülő templom számára az Amerikában élő, feltételezhetően magyar gyökerekkel rendelkező Margaret Brunswig⁴⁰ építész, szobrász – aki egy évvel korábban Amerikában Slachta Margitot is vendégül látta – az Eucharisztikus Világkongresszusra Budapestre utazott, és magával hozta a Gellért-hegyi templomhoz készült terveket, amelyeket nem más, mint Lloyd Wright építész készített, Frank Lloyd Wright fia, s amelyeket a Szentlélek Szövetség és a Pro Domo szövetség ülésén prezentált is.⁴¹

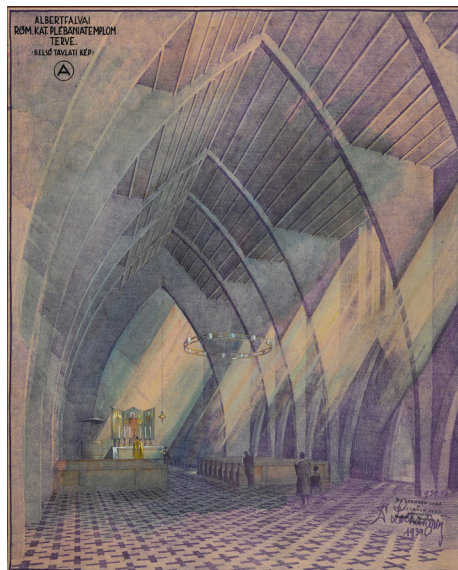
³⁸ Az Eucharisztikus Világkongresszus ideiglenes főoltárának két darabja megtalálható két, a korszakban épült templomban. Szent Margit textilképe a veszprémi Szent Margit-templomban, míg Szűz Mária a gyermek Jézussal textilképe az Albertfalvai Szent Mihály-templomban található.

³⁹ Interjú 1938; Az *Est* 1938.

⁴⁰ Marguerite Brunswig Staude amerikai szobrász, építész. New York-i utazásakor az Empire State Building inspirálta őt egy hatalmas kereszt formájú templom/kápolna létrehozására, amit több ízben is megpróbált Amerikában, de sikertelenül. 1937-ben találkozott Slachta Margittal, akinek bemutatta Lloyd Wright tervét, amit magával hozott a Kongresszusra. A tárgyalásokat végül a világháború elsodorta, és a templomot 1957-ben az Arizonai Sedonában építette fel. A korabeli források Frank Lloyd Wright terveinek nevezik a templomot, de az amerikai kutatások fiához kötik. <https://pcad.lib.washington.edu/building/4240/> – <https://chapeloftheholycross.com/history>; bővebb információ és képek a tervről: <https://www.newliturgicalmovement.org/2011/01/curiosity-frank-lloyd-wrights-son-and.html?m=1#.Y5CXunBMJPZ>; hazai aukciós ház oldalán is publikálták az eredeti tervet: <https://axioart.com/tetel/frank-lloyd-wright-1867-1959-es-marguerite-brunswig-staude> (Utolsó megtekintés: 2022. 11. 30.)

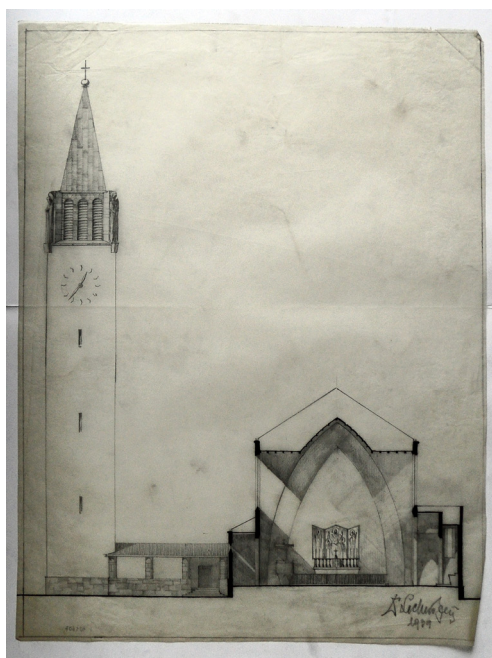
⁴¹ *Nemzeti Ujság* 1938a és 1938b.

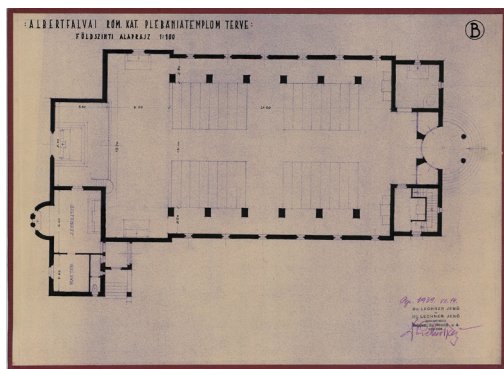

13–14. ábra. Kismarty-Lechner Jenő: A jelű tervvariáns az albertfalvai templomhoz
(Forrás: BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény no. 66.26.101, 66.26.102.

© Budapesti Történeti Múzeum. A képre a CC BY 4.0 License feltételei nem alkalmazhatók.)

15. ábra. Kismarty-Lechner Jenő: A jelű tervvariáns az albertfalvai templomhoz
(Forrás: BME Építészettörténeti Rajztár no. 101607)

16–17. ábra. Kismarty-Lechner Jenő: B jelű tervvariáns az albertfalvai templomhoz
(Forrás: BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény no. 66.26.103, 66.26.108.)

© Budapesti Történeti Múzeum. A képre a CC BY 4.0 License feltételei nem alkalmazhatók.)

18. ábra. Kismarty-Lechner Jenő: B jelű tervvariáns az albertfalvai templomhoz
(Forrás: BME Építészettörténeti Rajztár no. 101613)

19. ábra. Kismarty-Lechner Jenő: C jelű tervvariáns az albertfalvai templomhoz

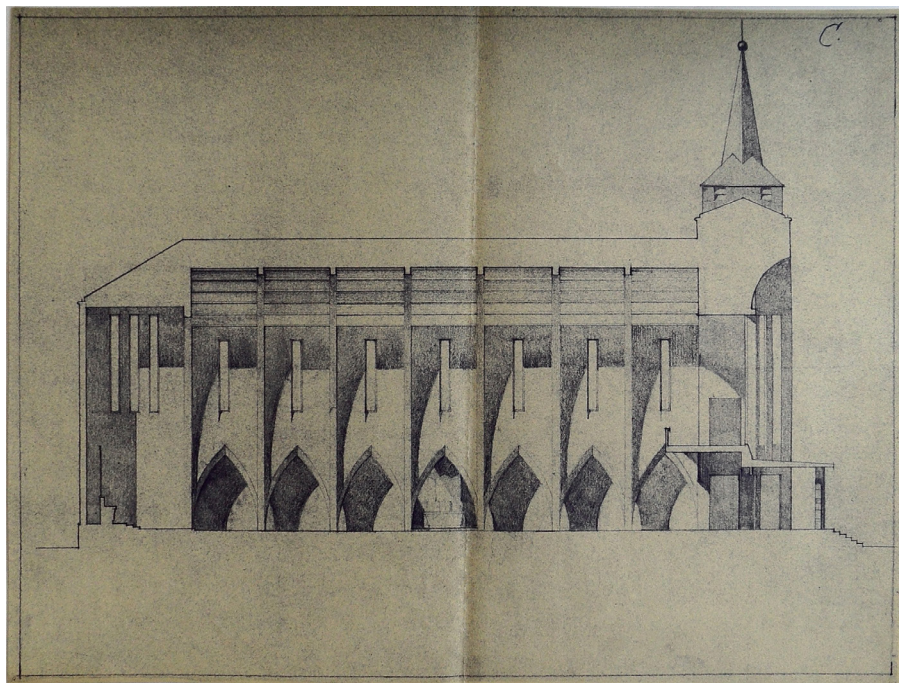
(Forrás: BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény no. 66.26.117.

© Budapesti Történeti Múzeum. A képre a CC BY 4.0 License feltételei nem alkalmazhatók.)

Az 1930-as évek közepétől, ahogyan az interjúban is megjegyzi, Kismarty-Lechner Jenő valóban halad a korrallal és a külföldi szakirodalom és német, olasz, osztrák korabeli templomok ismeretének tükrében megújítja a magyar katolikus egyházi építészetet, oly módon, hogy továbbra is szerény utalást tesz a történeti stílusokra, jellegzetesen a romanikára és gótikára, elhagyva a pártázatos és klasszicista formavilágot. Ebben a szellemben születik albertfalvi templomának három tervvariánsa (13–20. ábra), a zuglói Páduai Szent Antal-templom tervpályázatára benyújtott tervei és a rákosfalvi templom tervei. A megépült templomok közül a remetekertvárosit az albertfalvai⁴² követte, amely szintén kiemelkedő pontja nemcsak a Kismarty-Lechner-oeuvre-nek, hanem a korszerű magyar egyházművészetnek is, ahogyan arra mind az építészeti, mind az egyházi sajtóban megjelent cikkek is rámutatnak. Voit Pál 1942-es ismertetését a következő gondolatokkal indítja: „A történelmi stílusáramlatok és a sorvata eklektizmus béklyóiból elemi erővel kiszabaduló magyar egyházi építészet egymás után ajándékozza meg művészi templomokkal

⁴² Ferkai 1995 mindkét épületet bemutatja Remetekertváros 113, Albertfalva 174–175.

20. ábra. Kismarty-Lechner Jenő: C jelű tervvariáns az albertfalvai templomhoz
(Forrás: BME Építészettörténeti Rajztár no. 101698)

*Budapest régi, vagy újonnan épülő városrészeit.*⁴³ Az épületet modern építészeti kialakítása és enyhén gótizáló szelleme olyan mesterek munkáihoz kapcsolja, mint Clemens Holzmeister vagy Dominikus Böhm. Éppen ezért létrejött elvitathatatlan állomás a korszerű egyházművészet rögzös útján, s erről a korabeli sajtó és az építészeti szakirodalom is megemlékezett több ízben. A német építészek és egyáltalán a német nyelvterületen épült új templomok, a liturgikus mozgalom nem kerülte el a magyar tervezők figyelmét sem.⁴⁴ Feltáratlan volt azonban a templom végleges tervét megelőző tervvariánsok létrejötte, ami nem kevésbé izgalmas, mint maga az épület. A templomtervezés ügye Bergendy János plébánossága alatt (1928–1933) indul, amikor is Kismarty-Lechner Jenő és ifj. Lechner Jenő benyújtott egy tervet az épülő templom területére, ami 1934 előttre datálható. Ezt a községi jegyző átervezettette az új helyszín, ill. elrendezés miatt. Bergendyt Doroszlai Béla plébános (1933–1955) követte, s a templomépítés ügye évekig pihent, illetve az anyagi eszközök előteremtésével telt. 1939-ben, év elején Dr. Lechner Jenőné, az építész neje levelet írt Shvoy Lajosnak, melyben nehezményezi, hogy a férje által benyújtott terveket mellőzve más építész terveit bírálják el éppen, s kérte a püspököt, hogy járjon közben, hogy férje és fia tervezhessék a templomot.⁴⁵ A családi kapcsolatokat megmozgatva az akció sikeresnek

⁴³ Voit 1942. 10–11.

⁴⁴ A témában igen jó ismertetés Weichinger Károly pécsi pálos temploma kapcsán Vukoszávlyev 2022.

⁴⁵ SzfvPL IX. 8. No. 4553B. no. 590. 1939. 02. 13. Dr. Lechner Jenőné levele Shvoy Lajoshoz; 1939. 02. 28. Shvoy válasza Lechner Jenőnének. 1939. 03. 01. Shvoy kéri Doroszlai Bélát, lépjen kapcsolatba Kismarty-Lechner Jenővel.

bizonyult, hiszen Shvoy beszámolót kérve a plébánostól kérte, hogy vegye fel a kapcsolatot Kismartyval. Shvoy leveleiből megtudjuk, hogy Irsy Irsik László néhány évvel korábban (1937)⁴⁶ tervezett egy templomot, aminek gipszmodellje a kápolnában ki volt állítva közszemlére. Erről a tervről egy Shvoynak írt levelében Kismarty megjegyzi, hogy nem erre a területre készült, hanem Irsy pusztaszabolcsi tervének adaptációja, ami a híveknek tetszett, de semmiképpen sem újszerű elgondolások alapján e helyre készült.⁴⁷ Shvoy a pusztaszabolcsi templom tervét – bár nem erre hivatkozva – elbíraltatja, s a bírálat sok ponton nehezíti azt,⁴⁸ ám elismerően nyilatkozik Kismarty munkásságáról, és nyilvánvalóan nem elvetendő az sem, hogy ingyen felajánlották a templom terveinek elkészítését. Kismarty-Lechner Jenő és fia 1939-ben három modern templomtervet készített az albertfalvai templom számára.⁴⁹ A betűjelekkel jelzett tervcsoportok vázlatai és leadott kartonjai is fennmaradtak, és a múzeumi dokumentáció alapján a kapcsolódó rajztári skiccek is biztonsággal azonosíthatók voltak.⁵⁰ Mindhárom épület hosszhasas elrendezést mutat, s a háromból kettő már előrevetíti a megépült templom gótizáló vasbeton pillérvázás struktúráját, melyet két, rajztechnikailag is kiemelkedő kartonon tett közzé az építészpáros. A hasonló alaprajzi elrendezés mellett az A jelű terv egy aszimmetrikusan elhelyezett campanilével egészül ki, míg a B és C jelű tervek esetében egy, a középkori westwerkek erődjellegére és a kortárs német templomépítészeti mintákra utaló két homlokzati tornyos kapuzat látható. A B és C tervek azonos külső mellett a belsőben térnek el, hiszen a B félköríves szerkezetével és térlefedésével a romanikához, míg a C csúcsíves nyílásaival és a már említett haránt helyzetű csúcsíves vasbeton kereteivel az A jelű tervvel és a megépült templommal mutat rokonságot. Kismarty levelében így jellemezte terveit: „[...] három alternatív tervet dolgoztam ki, melyek közül az egyik a két előző terv külsejének és belsejének kombinációja.”⁵¹ Érdekesség, hogy 1939-ben jelent meg a *Tér és Forma* hasábjain Albert Bosslet⁵² bencés apátsági templomának ismertetése (Münsterschwazach), ahol a templombelső rokonságot mutat a B jelű tér román allúziójával.⁵³ A három vázlat érdekessége, hogy nyomon követhető a templom formálódása, a tervezési folyamat, s látható a mai templom izgalmas belső terének rajzi vázlata is. Doroszlai Béla

⁴⁶ Egy későbbi levelezés alapján datálható. – Kuthy István, az egyházmegyei művészeti bizottság előadója 1940. március 20-án véleményezte a leadott terveket. A bírálatban sajnos nem szerepel sem a tervező neve, sem a tervek részletes leírása, így meglévő tervvel azonosítani egyelőre nem volt alkalom. Feltételezhető azonban, hogy a tervező Shvoy levele alapján Irsy Irsik László s a nevezett terv a pusztaszabolcsi átdolgozása. Doroszlai egy későbbi levelében ugyanis hivatkozik arra, hogy Irsyvel átdolgoztatta a tervet liturgikus szempontból.

⁴⁷ SzfvPL IX. 8. No. 4553B. no. 916. 1940. 03. 21. Kismarty-Lechner Jenő erre hivatkozik is egy Shvoynak írt levelében.

⁴⁸ SzfvPL IX. 8. No. 4553B. no. 916. 1940. 04. 04.

⁴⁹ SzfvPL IX. 8. No. 4553B. no. 916. 1940. 03. 21.

⁵⁰ A jelű tervvariáns: Rajztár no. 10167, 10609, 101610, 101611, 101616, 101618, 101621, 101634, 101635, 101636. B jelű tervvariáns: Rajztár no. 101608, 101612, 101613, 101623, 101633, 101637, 101641, homlokzati kísérletek: Rajztár no. 101668, 101684, 101711, 101713, 101714. C jelű tervvariáns: Rajztár no. 101614, 101615, 101617, 101622, 101632, 101695, 101696–101700, 101715. Mivel a B és C jelű tervek homlokzata lényegében megegyezik, ezért a skiccekről nem minden esetben lehet eldönteni, hogy pontosan melyik jelű tervcsoporthoz kapcsolható.

⁵¹ SzfvPL IX. 8. No. 4553B. no. 916. 1940. 03. 31.

⁵² 1931-ben Budapesten járt és előadást tartott a Magyar Mérnök és Építész Egyletben templomépítészetről, ahol Richard Hoffmann bajor prelátus műemléki hivatal főkonzervátora beszélt a korszerű egyházművészetről. 1931-ben pedig megjelent Bosslet könyve, amit a T&F hasábjain ismertettek. *Tér és forma* 4 (1931) 270.

⁵³ *Tér és Forma* 1939.

1940. április 9-én küldte el apa és fia terveit a püspöknek.⁵⁴ Ezt követően egyre izgalmasabb fordulatok következtek a templom tervezésében. A Kismarty-féle terv, bár minden szempontból tökéletesnek és művészinek mondható, s bár költségvetés nélkül nyújtották be, mégis drágának tűnt, s 1940. április 18-i bírálatában Kuthy István egyházművészeti előadó finom javaslatot tett esetleg más tervezők bevonására, nevesítve: Goszleth Lajos⁵⁵ és Frank Ágoston építészpárosra, és Kiss Dezső, valamint Molnár Tibor fehérvári építészekre.⁵⁶ Kismarty érthető módon zokonvette, hogy egy meghívásos tervpályázat – melyre Gulyás Kálmán, Szentistvánteleg jelige és a fent javasolt Goszleth&Frank nyújtott be terveket⁵⁷ – követte három variációban elkészített terveinek benyújtását, és kérte a püspök támogatását, hogy átdolgozhassa a terveket a költségvetésnek megfelelően, s ebben az ügyben támogatást is kapott.⁵⁸ A levelezésekből kitűnik, hogy a püspök kifejezetten támogatta, hogy apa és fia nagy templomtervezői múltjukra és modern templomépítészetben való jártasságukra hivatkozva tervezzék meg az albertfalvai templomot. A megbízást elnyerve Kismarty elkészítette a templomterveket, azonban a torony lefedésére vonatkozóan azokat később átdolgozta, amit az egyházközség nehezményezett, s ezért a püspök szakmai bírálatot kért a Központi Egyházművészeti Hivaltól. Molnár Ernő bírálatában megjegyezte, hogy esztétikai szempontból a toronysisak elhagyása nem kifogásolható és takarékos is, s az arányok megőrzése érdekében a négyméteres toronymegemelés művészinek látja. A problémát az okozta, hogy az eredeti terven szerepelt vörösréz lemez fedés nem volt kivitelezhető az építőanyag zárolása miatt, ezért szükséges volt módosítani a terveket is.⁵⁹ A végleges épület a templomtesthez aszimmetrikusan elhelyezett, laposfedésű toronnyal épült, a bejárat szakaszon pedig elhagyta a terveken megjelenő fény-árnyék hatást, a fülkeszerű motívumot a főhomlokzat középtengelyében, ami a gótizáló tervek esetében csúcsíves, a romanizáló terv esetében félköríves lezárással foglalta magába a hatalmas keresztet. Ehelyett egy esztétikus, bélietes gótizáló kapuzat készült, ami nem számított újdonságnak már a korszakban sem.

⁵⁴ SzfvPL IX. 8. No. 4553B. no. 916. 1940. 04. 09.

⁵⁵ „A kitűnően felkészült és mindig színvonalas” így jellemezte Gerevich Tibor Goszleth Lajost, az Országos Egyházművészeti Tanács helyettes előadóját és a Központi Egyházművészeti Hivatal egykori titkárát (aki Szőnyi Ottó halálát követően rövid ideig a Hivatal elnöke volt). Goszleth számos templomépületet tervezett a két világháború közötti időszakban. Közösen jegyzik a káptalanfüredi félben maradt Angyalos Boldogasszony-kápolna modern, római iskolás épülettorzóját, a kápolnasnyéki modernizáló templomot és a historizáló ercsi cukorgyári kápolnát. Önálló munkája az Esztergom-Kertvárosi templom, a gárdonyi Jézus Szíve-templom. Templomépítészetére jellemző az a finom arányérzék, amivel a modern egyházi építészetet be tudta csempészni a korszak stíluspluralizmusába, a részben konzervatív egyházi megbízásokba is. Kiválóan megfelelt ugyanis a hagyomány és újítás kettős fogalomrendszerének, melyben a Római Katolikus Egyház a korszakban egyensúlyozott. Goszleth építész családba született, s nem kisebb építész familia tagja, mint a Györgyi–Giergl családé. Nagybátyjai voltak Györgyi Géza, Györgyi Kálmán és Györgyi Dénes is. Goszleth Lajost szoros kapcsolat fűzte Klotildligethez onnantól kezdve, hogy családjával rendszeresen itt nyaralt. Goszleth a háború éveiben apósával – aki a Műegyetem rektora volt – Németországba volt kénytelen menekülni, majd innen amerikaiak mentették tovább mint kiváló zongoristát az Egyesült Államokba, ahol a zeneoktatás mellett építészeti tervezést is folytattott. Goszleth Lajos építész méltatlanul elfeledett munkásságát rokona, prof. dr. Váralljai Csocsán Jenő igyekezett fenntartani. Részlet az MMA MMKI kutatási záróbeszámolóból, Hajós-Baku Eszter, 2022. kézirat.

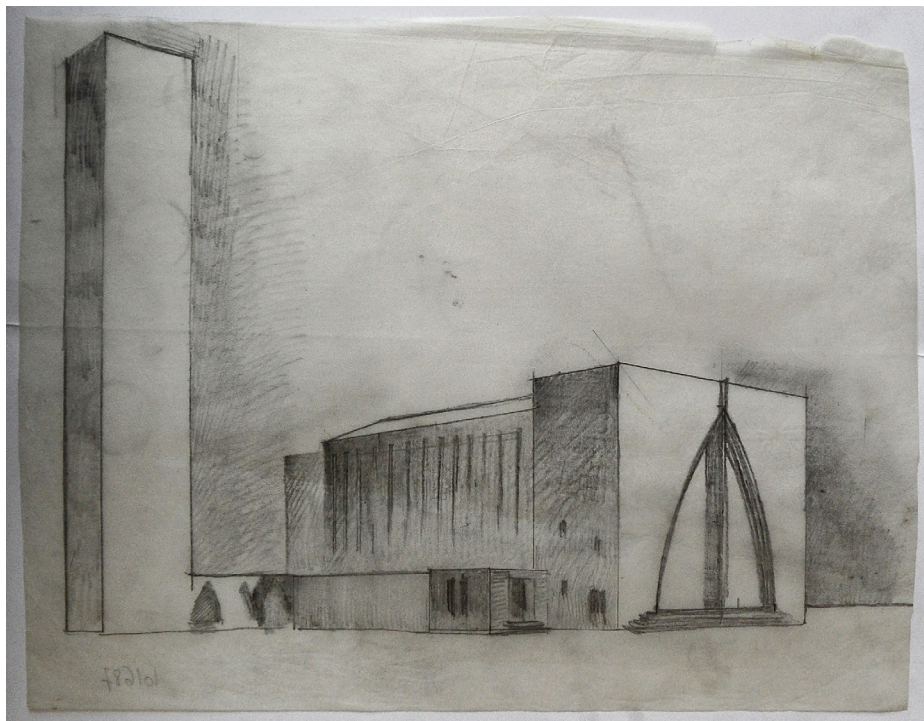
⁵⁶ SzfvPL IX. 8. No. 4553B. no. 1106. 1940. 04. 18.

⁵⁷ SzfvPL IX. 8. No. 4553B. 1940. 06. 15. a benyújtási határidő. Kiss Dezső építész, akit Kuthy javasolt, de végül nem indult a tervpályázaton, bírálta a terveket. Gulyásét elutasította, Goszleth&Frank terveit alapos átdolgozást követően tudná jóváhagyni. 1940. 07. 08.

⁵⁸ SzfvPL IX. 8. No. 4553B. no. 2054.

⁵⁹ SzfvPL IX. 8. No. 4553B. no. 1422.

21. ábra. Kismarty-Lechner Jenő: Zuglóban építendő Pádui Szent Antal-templom terve, B verzió
(Forrás: BME Építészettörténeti Rajztár no. 101687)

Az albertfalvai tervekkel egy időben készült a szintén meg nem valósult rózsadombi Kálvária-kápolna terve is. Egy évvel később, 1940-ben Kismarty-Lechner Jenő is részt vett a Budapest, zuglói Pádui Szent Antal-templom tervpályázatán (21–22. ábra). E terület fővárosi szerződés alapján a bencések számára tervezett templomnak volt fenntartva, melyet Kismarty-Lechner Jenő tervezett még 1916-ban, s melyet fent már bemutattunk. A később kiírt tervpályázaton az első helyezett Rimanózy Gyula⁶⁰ után, apa és fia II. helyezést értek el, míg Körmeny Nándor, a modern templomterveket felvonultató megmérettetésen harmadik díjat kapott egy háromhajós, ókeresztény bazilikák világát megidéző művével, melyhez hosszan elnyúló külső árkádsorok és egy monumentális novecento hatásokról tanúskodó templomtorony is kapcsolódott. Rimanóczyhoz hasonlóan Kismartyék is két tervvariánst nyújtottak be, melyeknél a különbséget a torony pozicionálása adta. A templomtest egy hosszanti tömbje mellé azzal aszimmetrikusan egybeépült templomtorony kapcsolódott, míg a másik, az A jelű terven önálló campanilét látunk. A homlokzat és egyben a templom karakterét mindkét terven, német előképekből kiindulva egy hatalmasra nagyított csúcsíves bélletes kapu adja.⁶¹

A Pádui Szent Antal-templom B verziójának koncepcióját⁶² Kismarty tovább érlelte, és két évvel később a rákosfalvai templom tervezésénél apróbb módosításokkal, de lényegében ugyan-

⁶⁰ Hajós-Baku 2018b.

⁶¹ Kiscelli 66.9.1-7; Rajztár no. 101626, 101685, 101686, 101687, 101709, 101710.

⁶² B jelű tervek a Rajztárban: no. 101625, 101688, 101689, 101690, 101692–101694.

22. ábra. Kismarty-Lechner Jenő: Zuglóban építendő Pádúai Szent Antal-templom terve, B verzió
(Forrás: BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény no. 66.9.7.)

© Budapesti Történeti Múzeum. A képre a CC BY 4.0 License feltételei nem alkalmazhatók.)

azt a tervet használja.⁶³ A homlokzat hatalmas csúcsíves formája és a torony elhelyezése is éppúgy megjelenik, a különbség egy a centralitás irányába ható, szinte keresztházként funkcionáló oltártér beépítése, ami a Bosnyák téri terven még hiányzik. Rákosfalva esetében megjelenik a torony vertikálisát hangsúlyozó áttört sáv, ami a Pádúai Szent Antal-templom tervén a horizontalitást kifejező vízszintes elemek szerepét váltja fel, s optikailag még inkább megnöveli a torony magasságát. Érdekesség, hogy a templombelső csúcsíves vasbeton keretei az albertfalvai tervből merítenek. 1945-ben a Mérnöki Továbbképző Intézet megjelenteti dr. Kismarty-Lechner Jenőnek *A katolikus templomépítés liturgiai követelményei* című füzetét, mely az Intézet 1942. évi tanfolyamának anyaga. Ebben a szerző közli friss tervét is cím megjelölése nélkül, mint helyes, modern koncepciót, christocentrális templomot (23. ábra).⁶⁴

Az utolsó, szintén meg nem valósult nagyvonalú templomterve 1946-ban Óbudára készült, a távlati képek alapján a hegyes, dombos területekre. Kismarty több alkalommal kísérletezett a centrális, elsősorban kör alaprajzú templomok tervezésével, térlefedésével, a torony vagy tornyok megfelelő elhelyezésével. Itt talán a Molnár Farkas által tervezett pasaréti Magyar Szentföld-templom ihlette monumentális centrális középkupolás épület tervei készültek el. A boglyakupola mellett a félgömb lezárás és különféle elrendezési koncepciók születtek, melyek

⁶³ Kiscelli 66.23.1-9. Rákosfalvára ismert ifj. Kismarty-Lechner Jenő önálló terve is.

⁶⁴ A terv másolata az Építészettörténeti Rajztárban található: no.101630.

23. ábra. Kismarty-Lechner Jenő: Rákospalvi templom terve
(Forrás: BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény no. 66.23.5_a.

© Budapesti Történeti Múzeum. A képre a CC BY 4.0 License feltételei nem alkalmazhatók.)

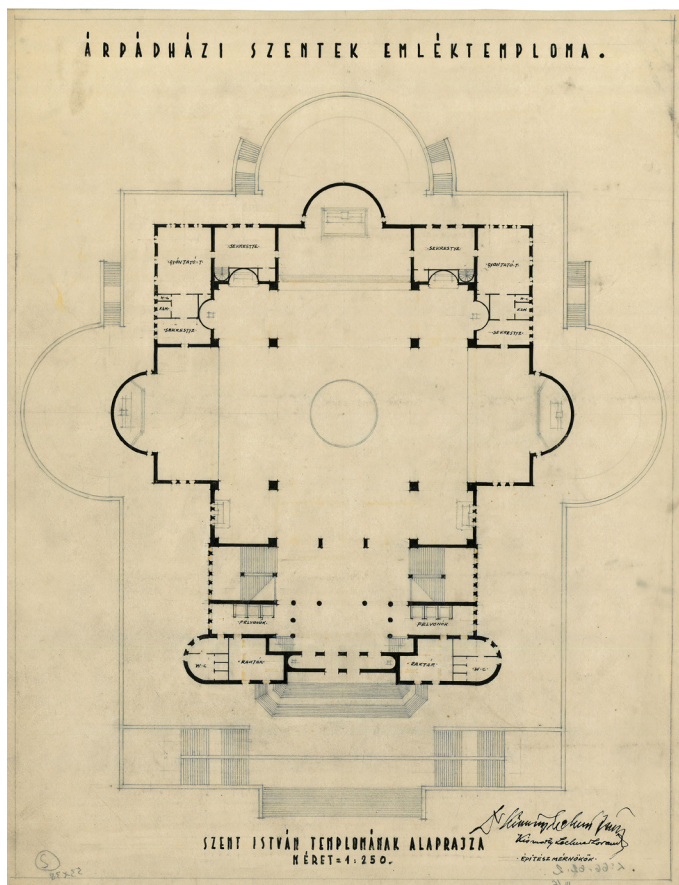
beleillenek a korszak centrális kupolás épületeinek hagyományába, ha a mohácsi templomra, a Prohászka Ottokár-emléktemplomra vagy a pécsi temetőkápolnára, Rimanóczy B jelű tervére a Páduai Szent Antal-templom pályázatán stb. gondolunk.⁶⁵

A centrális és centralizáló emlékművek térkísérleteinek sorába illik az ún. Árpád-házi szentek emléktemplomának⁶⁶ datálatlan tervsorozata is (24. ábra). A memoriális komplexum esetében az Árpád-házi Szent Margit-kápolnából mint magból kiindulva egymásra rétegezve épülnének meg az Árpád-házi család szentjeinek kápolnái, majd ezek közül a legnagyobb, a Szent István-templom, mind centrális, emlékművekhez illő alaprajzzal és térszervezéssel. A homlokzati kialakításról kevés tudható. A fennmaradt vázlatok erős jelszerűséget mutatnak a hatalmas középponti toronnyal, előtte a Kismarty 1940-es évekbeli templomépítészetének védjegyévé vált csúcsíves kapuzattal, de láthatunk centrális középkupolás verziókat is a megvalósulatlan épültre. A forrásokból ez idáig nem sikerült azonosítani az emléktemplom tervezett helyét. Idejét stíluskritikai alapon az 1930-as évek végére és az 1940-es évek elejére tehetjük. Kismarty utolsó egyházi megbízásai között említhető még a budafoki templom bővítése és a Baross Gábor telepi,⁶⁷ a két világháború között épült templom bővítése is, de élete során még foglalkozott a

⁶⁵ Hajós-Baku 2018b.

⁶⁶ Kiscelli 66.62.1-21.

⁶⁷ <http://real.mtak.hu/40335/1/096.2016.44.3-4.4.pdf> (Utolsó megtekintés: 2022. 11. 30.)

24. ábra. Kismarty-Lechner Jenő: Árpád-házi szentek templomának terve
(Forrás: BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény no. 66.62.2.)

© Budapesti Történeti Múzeum. A képre a CC BY 4.0 License feltételei nem alkalmazhatók.)

máriaremetei kegytemplom – Remetekertváros szomszédságában – átépítésével és az Országúti ferencesek (ma Margit körút) templomának átépítésével is.

Kismarty-Lechner Jenő templomtervezői munkásságának értékelése mindenképpen több irányból közelítendő. Egyrészt saját korának recepciója az, ami már akkor elismerte és számon tartotta Kismarty-Lechner Jenőt, mint – elsősorban – modern templomtervezőt, s mint ilyet beemelte az Árkay Aladár, Árkay Bertalan, Körmeny Nándor, Rimanóczy Gyula, Weichinger Károly stb. által fémjelzett illusztris társaságba, akik a korszerű magyar egyházművészet megújításán fáradoztak. A korszak értékelését némiképp átfogalmazva, de Kismarty-Lechner Jenőt a két világháború közötti építészet elismert alakjaként az építész- és művészettörténész szakma is elismerte, bár modern hozzáállását kevésbé, pártázatos stílusát inkább hangsúlyozva. Az itt bemutatott templomtervek egy életmű szeletei, melyek a korszak stílusváltozásai mögött egy, a koral lépést tartó, érzékeny és az egyházművészetben a hagyományt és újítást harmonikusan feloldozó építész munkásságát rajzolják meg számunkra.

IRODALOMJEGYZÉK

- Az Est 1938 –.: Az eucharisztikus kongresszus baldachinos főoltárát az építendő Szentlélek-templomnak ajándékozta a főváros. *Az Est* 136 (1938. június 19.) 29. 13.
- Baku–Vető 2009 Baku Eszter – Vető Dániel: A vasbeton művészi formája a szakralitás szolgálatában. Medgyaszay István templomépítészete. In: Marosi Miklós (szerk.): *Medgyaszay István-emlékkonferencia*. MMA Kiadó, Budapest 2019. 143–170.
- Fabó 2021 Fabó Beáta: *Budapest katolikus templomépítészete a két világháború között*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest 2021.
- Ferkai 1995 Ferkai András (szerk.): *Buda építészete a két világháború között*. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest 1995.
- Ferkai 2001 Ferkai András (szerk.): *Pest építészete a két világháború között*. Modern Építészetért Építészettörténeti és Műemlékvédelmi Kht., Budapest 2001.
- Hadik–Pusztai–Ritoók 1991 Hadik András – Pusztai László – Ritoók Pál: *Kismarty-Lechner Jenő (1878–1962) és Kismarty Lechner Lóránd (1883–1963). Az OMF Magyar Építészeti Múzeumának és a BTM. Kiscelli Múzeumának kiállítása*. Budapest 1990–1991.
- Hajós-Baku 2018a Hajós-Baku Eszter: Vox temporis vox dei: Catholic ecclesiastical art in Hungary between the two world wars examined via the Church's provisions and press releases. *Religion and Society in Central and Eastern Europe* 11 (2018) 1. 21–37.
- Hajós-Baku 2018b Hajós-Baku Eszter: *Hagyomány és újítás. A centralitás történeti hagyománya és korszerűsége a két világháború közötti magyar templomépítészetben*. Doktori értekezés. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest 2018. <https://repozitorium.omikk.bme.hu/handle/10890/5660?show=full> (Utolsó megtekintés: 2022. 11. 30.)
- Harsányi–Vladár 2009 Harsányi István – Vladár Ágnes: *A pasaréti Páduai Szent Antal templom*. Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, Budapest 2009.
- Interjú 1938 –.: A 60 éves Lechner Jenő építésztanár. *8 órai újság*, 203 (1938. szeptember 15.) 24. 6. https://adt.arcanum.com/en/view/8OraiUjsag_1938_09/?query=szent-l%C3%A9lek%20templom%20lechner&pg=129&layout=s (Utolsó megtekintés: 2022. 11. 30.)
- Kismarty-Lechner 1945 Kismarty-Lechner Jenő: *A katolikus templomépítés liturgiai követelményei*. Egyetemi Nyomda, Budapest 1945.
- Komor 1928 Komor János: Templomépítészet. *Tér és Forma* 1 (1928) 1. 5–18.
- Mózessy 1918 Mózessy Gergely: Egy ismeretlen vértanú – Bozsik Pál halála. In: Horváth István (szerk.): *Fejezetek az ezer éves Egri Egyhármegye történetéből*. Eger 2018. 225–235. r.p.: Két új épület. *Művészet* 2 (1914) 97–101.
- Művészet* 1914 –.: Az Eucharisztikus világkongresszus baldachinjából a Szentlélek templom főoltára készül. *Nemzeti Ujság* 140 (1938. június 24.) 20. 10.
- Nemzeti Ujság* 1938a –.: A Gellérthegyre gondolta el Miss Margaret Brunswig a Szentlélek Világ-templomát. *Nemzeti Ujság* 147 (1938. július 3.) 20. 17.
- Nemzeti Ujság* 1938b –.: A Gellérthegyre gondolta el Miss Margaret Brunswig a Szentlélek Világ-templomát. *Nemzeti Ujság* 147 (1938. július 3.) 20. 17.
- Prakfalvi 1990 Prakfalvi Endre: Magna Domina Hungarorum. A Regnum Marianum plébánia-templom építéstörténete és pusztulása (Adalék a hazai sztálinizmus természetrajzához). *Pavilon* 4 (1990) 62–69.
- Prakfalvi 1998 Prakfalvi Endre: *Lapis Angularis II. (Fábián Gáspár)*. OMvH MÉM, Budapest 1998.
- Shvoy 2002 Shvoy Lajos: *Önéletrajz*. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár 2002.
- Somogyi 1933 Somogyi Antal: Vallásos művészet a nemzeti kiállításon. *Korunk Szava* 10 (1933) 3. 1967.
- Tér és Forma* 1944 –.: A Remetékertvárosi Szentlélek templom. *Tér és Forma* 3 (1944) 17. 37–41.
- Voit 1942 Voit Pál: Az albertfalvai Szent Mihály templom. *Szépművészet* 1 (1940) 3. 10–11.

Völgyesi 2015

Völgyesi Krisztina: *A Remetekertvárosi Szentlélek templom*. Szakmérnöki szakdolgozat. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest 2015.

Vukoszávlyev 2022

Vukoszávlyev Zorán: Tradíció és korhűség. A pécsi pálos kolostortemplom helye az európai kortárs templomépítészetben. In: *Pálosok, építészet, régészet. Művelődéstörténeti műhely*. Rendtörténeti tanulmányok (9). Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest 1922. 181–198.

Church Architecture of Jenő Kismarty-Lechner

The Attempts of Renewal of the Roman Catholic Church Architecture in the Interwar Period

SUMMARY

The career of Jenő Kismarty-Lechner as designer of church buildings began in 1916 and, if one considers his reconstruction plans for existing churches, it lasted well into the 1950's, following a rich and diverse trajectory often inseparable from his work in preservation and academic teaching. A substantial part of his work can be dated to the interwar period, and it truly represents the pluralism in styles which characterised the era. The breadth of his scope ranged from Upper-Hungarian Renaissance Revival, through Neoclassicism, to reinterpretations of national historical tendencies, and beyond, to modernist church architecture. His influence in the latter has been regarded as significant to this date. Most references of Kismarty-Lechner in published literature essentially put the emphasis on his rich diversity in styles and receive his oeuvre as a revival of Hungarian Art Nouveau and a stage in the search for a Hungarian national style, highlighting his inspiring efforts in incorporating Upper-Hungarian crenelated Renaissance Revival and traditional rural architecture into an individual architectural vocabulary. In addition, the plans and realised examples of his architectural output analysed in present research from the perspective of interwar church architecture indicate that Kismarty-Lechner played an important role in the inception of the modern Hungarian church design, as well. Based on a reconstruction of the available sources, this paper intends to provide a comprehensive introduction to the substantial church design heritage of Jenő Kismarty-Lechner in its evolutionary context, and a side-by-side analysis of his surviving plans preserved in various collections.

KEYWORDS

Jenő Kismarty-Lechner, church architecture, modern architecture, architecture between the world wars

Open Access nyilatkozat: A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

A tanulmányban közölt, a BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjteményéből származó képek a Budapesti Történeti Múzeum hozzájárulásával jelentek meg a cikkben, így ezekre a CC BY 4.0 License feltételei nem érvényesek, azok újraközlésére a tulajdonos engedélyre szükséges.

